

ЕСТЕТИЧНИЙ АБСОЛЮТИЗМ ТА РЕЛЯТИВІЗМ У СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ

Бабушка Л. Д.

Людське начало знаходить форму свого втілення саме в ідеї цінностей. Дійсність розглядається скрізь призму її цінності для людини. Метою прагнення людини слугують не тільки єдині задоволення, а саме ті ціннісні сфери буття, які доставляють насолоду. При цьому ніякий окремий зміст світу не задовольняє людину до кінця, не Наповнює всього її життя: рано чи пізно у ній пробуджується потяг іти все далі й далі, додавати до досягнутого нові змісти життя. Будь-яка зупинка носить лише Тимчасовий характер, який пояснюється обмеженістю сили, втомленістю, перехідним розчаруванням у житті. Якщо людина відмовляється від певної позитивної цінності, то це виключно тому, що вона за певних умов не сумісна з іншими позитивними цінностями. Людська особистість, говорив В. Соловйов "не хоче і не може задовольнятись ніяким умовним обмеженим змістом", вона здатна усвідомити істину, що "у змозі володіти всецілим змістом, "повнотою буття"...

Тривалий час у вітчизняній філософії радянського часу відношення до проблеми цінностей було упередженим, воно розглядалось як псевдопроблема, як наслідок ідеалістичних спекуляцій. Однак, після ряду змістовних дискусій щодо проблеми цінностей у 60-х роках аксіологічний принцип у естетиці набув, так званих прав громадянства. У естетиці був подоланий вузький гносеологізм, спробу розглядати красу та мистецтво лише як форму знання. Зараз вже не виникає сумніву щодо значення ціннісного підходу; складність полягає тільки у виявленні його суті та відмежуванні від утилітарного, прагматичного впливу на речі. Людині, як відомо, необхідні задоволення не тільки елементарних, тваринних чи гастрономічних, але й вищих, духовних потреб. Вищі стимули поведінки і є цінностями. Ціннісне відношення не співпадає з утилітарним. Адже, ціннісне відношення і ставлення до цінності - два різних підходи до дійсності, часом пов'язаних, а інколи різко протистоять один одному. Нам бувають дорогими цілком непотрібні речі, а нерідко наші вчинки диктуються далеко не утилітарними поглядами.

Цінність є дещо всепроникаюче, яке визнає смисл усього світу в цілому, кожної події, вчинку. Історично виникали й розвивались загальнолюдські цінності, а також цінності, які належать певній соціальній групі, нації; існують цінності суто особисті. Важлива цінна категорія - поняття рідного: рідний дім, мова, ландшафт, культура. Простір для самореалізації, середовище, у якому формується людина, набуває

самобутності у сім'ї, нації; особиста тотожність у відношенні подібних до себе надає почуття впевненості та безпеки. Шанобливе відношення до цінностей закладається у людини з раннього дитинства, його вбирають з материнським молоком, засвоюють разом з рідною мовою.

Чи не найскладнішою проблемою аксіології є питання як відрізнити істинні цінності від хибних. Однак, воно є складним виключно у теоретичному відношенні. У житті ми без зайвих зусиль відрізняємо добро від зла, не даючи дефініцій тому чи іншому. Тут працює критерій здорового глузду, який з очевидністю виводить все "на чисту воду", робить очевидним те, що зло є злом, навіть якщо всі злі, і добро є добром, навіть, якщо ніхто не добрий. Тому істинною цінністю є те, що слугує добру та людині, хоча раціональне використання її завжди важко сформулювати, і тому породжується багато суперечок та сумнівів.

Важливе завдання аксіології полягає у встановленні існування абсолютних цінностей та подоланні аксіологічного релятивізму, тобто вчення, яке стверджує, що всі цінності є відносними та суб'єктивними. На перший погляд аксіологічний релятивізм є надійно обґрунтованим спостереженням над дійсністю. Куди б ми не звернули свій погляд, повсюди наштовхуємось на відносні цінності. Прикладом, є перемога Риму над Карфагеном - щастя для Риму і лихо для Карфагену, любов Ганни Кареніної до Вронського є щастям для Вронського і горем для чоловіка Кареніної. Відносна цінність нерідко буває для самої істоти, яка наздоганяє її, добром в одному відношенні та злом в іншому. Адже, зв'язок Кареніної був позитивною цінністю для Вронського, поки він кохав її, однак, уже на той час вона була для нього злом, оскільки шкодила його суспільному положенню. Відносні цінності є блага, які використовуються певними особистостями так, що інші не в змозі користуватись ними. Такі цінності виникають та існують тільки за умов розпаду та роз'єднання істот, внаслідок недостатньої любові; один до одного і відсутності однодушності. Погоня та боротьба за ними у більшій чи у меншій мірі є вияв егоїзму, тобто любові до себе більшій, аніж до інших. Наслідком є відокремлення один від одного і надання кожного самому собі для убогого розрізненого буття, яке відоме науці, наприклад, як стає окремого підірваного електрону.

"Зараз кожен, - говорить старець Зосима (У "Братах Карамазових"), - намагається відокремити своє обличчя якомога більше, хоче відчутти у собі самому повноту життя, а натомість із усіх його зусиль виходить замість повноти життя, тільки повне самогубство, або, натомість повноти визначення своєї істоти, впадають в цілковиту самотність".

Установлення відносності та суб'єктивності усіх цінностей виникає не тільки під впливом подібних спостережень, однак й на основі обґрунтованих ним вчень про будову світу. У такому світі немає ніяких загальних переживань, неможлива інтуїція як безпосереднє бачення чужого буття, неможливі симпатія й любов як безпосереднє практичне сприйняття іншого буття, а відтак, будь-яке благо у такому світі ніби розривається на шматки, споживається і використовується одними істотами у собі і для себе у збиток іншим. Тут "неможливе, соборне життя і соборне діяння, неможлива і абсолютна повнота буття", - вважав великий російський філософ М.О.Лосський.

Згідно з суб'єктивними цінностями, які підкреслюють автономність людської особистості, цінності створюються самими людьми. Відповідно цій концепції, кожна людина створює свою індивідуальну шкалу цінностей. Абсолютних цінностей не існує. Такий підхід створює пріоритет людської свободи і відповідальності та заперечує існування абсолютних цінностей. Кожен може володіти тими чи іншими цінностями, які йому імпонують, однак цілком неможливо визначити, які ж цінності наділені абсолютною або одвічною значимістю. Із цього на практиці випливає наступне: цінностей суттєво зменшилось у сучасному світі; у шкалі цінностей виникла заміна важливих понять ідеєю, що технічне покращення умов життя є в дійсності надзвичайно вагомим. Саме тому за християнськими уявленнями перспектива людського розвитку у ХХ ст. не сповнює надії. Такий підхід не намагається привити певну систему цінностей, а надає людині свободу і право вирішувати за своїм баченням. У такому світі, який мислиться як агрегат замкнутих у собі уривків буття, немає характеру самовиправданості. Кожен замкнутий у собі суб'єкт визнає позитивною цінністю своє обмежене життя чи певною мірою окремих вияв його. Проте, саме це особисте, взяте у його обмеженості і самозамкнутості, позбавлене абсолютного достоїнства. Суб'єкт визнає, що він виставляє своє життя як верховну цінність, не у разі її самовиправданості, а як наслідок того факту, що воно його життя, а відтак, він визнає його за верховну цінність виключно для себе. За таким принципом слідує й інші суб'єкти, визнаючи вищою цінністю дещо інше, саме таке ж самозамкнуте й обмежене життя, або вияв його. Звичайно, абсолютних цінностей тут не буває, будь-яка з них була б суб'єктивною чи відносною. Надзвичайно розповсюдженими є психологічні теорії, які суб'єктивують цінність і відкидають існування абсолютних цінностей. Психологізм у теорії цінності є вчення, яке стверджує, що будь-який предмет, навіть і навколишнього світу, наділений цінністю остільки, оскільки він пробуджує у душевному житті суб'єкта певні індивідуально - психічні переживання.

Відповідно до одних теорій - почуття задоволення, інших - бажання, третіх - почуття цінності. Наглядним прикладом послідовного психологізму, суб'єктивізму та релятивізму в аксіології слугує теорія Еренфельса. Згідно Еренфельсу, цінність об'єкту є бажаність його суб'єктом. Стосовно щодо виникнення бажання, то воно існує у тому випадку, коли повна уява про буття об'єкту обумовлює стан задоволення. Таким чином, бажаність та стан приємності пов'язані між собою. Це і є цінність об'єкту. Близьким до Еренфельса був Крейбіг, який вважав, що цінність є значення, яке має для суб'єкту зміст відчуття або думки, завдячуючи безпосередньому зв'язку з ним, або ж асоціативних почуттів. Із цього визначення випливає заперечення абсолютних цінностей, визнання відносних цінностей, а також ствердження суб'єктивності їх.

Цікава історія розвитку думки Мейнонга, досить витонченого і обережного аналітика, який розпочав з побудови психологічної, суб'єктивної теорії цінності, а пізніше після виникнення у німецькій літературі талановитих праць щодо антипсихологізму, об'єктивізму та абсолютизму у вченні про цінності, зайняв "позицію примирення" між ворогуючими таборами. У своїй праці Мейнонг показує, заперечуючи Еренфельсу, неможливість виводити цінність із бажаності, оскільки відношення між цими моментами зворотне: бажання засноване на почутті цінності, а не навпаки. Також не можна цінність зводити до корисності, оскільки остання залежить від цінності: корисне те, що є причиною цінного факту. На завершення він говорить про неможливість поспиритись на працю, затрати як на первинне джерело цінності, оскільки затрати, праця спрямовуються на те, що вже цінно, а не вперше створюють цінність. Відкидаючи перераховані вчення, Мейнонг, однак, знаходить, що усі вони утримують у собі момент дійсно притаманний поняттю цінності, а саме - відношення до суб'єкту. Почуття цінності є "єдине феноменальне, тобто доступне досвіду в цінності", - говорить Мейнонг і вважає, що "предмет цінний, оскільки він здатний слугувати фактичною основою для почуття цінності у нормальної і достатньо орієнтованої особи." Згодом, він пише книгу, у якій "особисті цінності", або цінності для кого-небудь вживаються тільки вихідним пунктом дослідження. Окрім цього, поряд з "особистими" цінностями він визнає існування "неособистих", наприклад Істини, Краси, Добра. Для визнання їх цінностями не потребується переживання почуття цінності, так як це цінності абсолютні.

Гейде, послідовник Ремке, відстоює думку, що "цінність є відношення об'єкту до стану суб'єкту. Наголос цінності при цьому ставиться ніби "між" суб'єктом і об'єктом. Гейде показує, що його теорія не є ані суб'єктивізм, ані об'єктивізм, що вона не впадає у релятивізм та психологізм. Навіть більше,

зв'язок з суб'єктом не заважає деяким цінностям бути абсолютними, які не залежать від власних особливостей суб'єкту.

Різко протилежним до Гейде виступає вчення Шелера, де цінності є не відношення, а своєрідні якості, які утворюють особливе царство предметів з особливими відношеннями і рангами. Самостійну змістовність цінностей Шелер пояснює тим, що вони можуть бути даними у свідомості окремо від своїх носіїв. Сприйняття цінностей здійснюється не лише під дією теоретичних, а також емоційних інтенціональних функцій, шляхом діяльності почуттів. Своє вчення про те, що цінності досягаються шляхом почуття як особливо спрямованої на них функції, Шелер називає "емоційним інтуїтивізмом". Звідси зрозуміло, що Шелер - рішучий захисник об'єктивності цінностей. Однак, він відстоює також існування абсолютних цінностей.

Н.Гартман багато в чому згідний з Шелером. Цінності, вважає він, не є законами, вони змістовно-матеріальні, об'єктивні утворення. Вони ідеальні, їх буття не має існування, однак матерія доступна реалізації. Цінності - сутності представляють специфічні якості речей, відношень, осіб. Вони такі сутності, завдячуючи яким все, що їм притаманно, цінне, і доступні не думці, а емоційному, інтуїтивному баченню. Проте, Гартман, як і Шелер, незважаючи на об'єктивність цінності, стверджував існування абсолютних цінностей. Показовим є також вчення Г.Д. Гурвича, в якому цінність постає в зв'язку з вищою межею буття. "Цінність, - говорить Гурвич, - є апріорний момент кількісно-якісної позитивної нескінченності, яка через середовище визначаючого і антиципируючого її ідеалу знаходиться у вічному переході у якісно позитивну нескінченність". Цей апріорний ідеальний момент пронизує собою також емпірично реальне.

Звичайно, аксіологічні погляди деяких прибічників теорії "відчуття" не зводяться до суб'єктивізму. Так, Й.Фолькельт виступав проти неокантіанського протиставлення буття і цінності, стверджуючи існування абсолютних цінностей. Вважаючи, що естетика "є наукою нормативною, наукою про цінності та ідеали", Фолькельт усе ж наполягав на тім, що "в основі естетики повинна лежати психологія".

Розуміння краси як цінності у теорії "відчуття" спостерігається американським філософом Джоржем Сантаяною у його праці "Відчуття краси". За думкою філософа.: "цінності виникають із безпосередньої та неминучої реакції життєвого імпульсу і із ірраціонального боку нашої природи". При цьому для існування цінностей необхідна "емоційна свідомість", Краса як цінність - "це емоційний елемент, наша насолода, яку ми розглядаємо як якість речей". "Краса, за визначенням Дж. Сантаяни, є

цінністю, тобто вона не є сприйняттям змісту факту або відношення; вона є емоцією афектом нашої волевиявної та оцінюючої природи."

Як ми бачимо, об'єктивний психологізм, знаходить красу в споглядаю чому предметі, при цьому увесь предмет вважає складеним із психічних процесів. Краса є там, де існує чуттєве втілення певних її позитивних духовних чи душевних цінностей. Вся чуттєва сторона предмету, - кольори, звуки, тепло, холод і т.д., не є духовним чи душевним, а тілесним буттям. До сфери духовних або душевних процесів належать події, які мають виключно часову форму без просторової - почуття, потяги інтенційні акти уваги, відмінності, судження і т.д. Згідно інтуїтивізму М.О. Лосського, який вважав об'єктивний психологізм не достатньо обґрунтованим, сприймаючи предмет, ми споглядаємо його в оригіналі. Відповідно, якщо чуттєва сторона предмету є його зовнішнє, тілесне буття, тоді половина естетично оцінюваного складу предмета не є психічним процесом. Однак, і "у внутрішньому складі предмета позачасові духовні основи його, субстанційність і усі ідеальні принципи світової форми, обумовлюючі розумність світу, не є психічними і не підлягають психології". Прикладом є вчення про красу математичних ліній, фігур, взагалі математичних форм. Звідси, як помітно, об'єктивний психологізм занадто спрощує будову світу і помилково підводить численні змісти світу під поняття психічного буття; відтак багато моментів цього вчення про красу необґрунтованими.

Гносеологія Канта головним чином примушує його суб'єктивувати і психологізувати всі основні принципи світогляду, коли він ставить перед собою мету дати наукове знання про них. Естетичні задоволення є, за Кантом, "насолада гармонією пізнавальних здатностей", саме "вільною грою уявлення та розуму". "Краса без відношення до почуття суб'єкту сама собою є ніщо" - вважав Кант, а "судження смаку - в достатній мірі незалежне від поняття досконалості". Естетичне судження продовжує Кант, "відносить уявлення, шляхом якого даний об'єкт, виключно до суб'єкту і не має на увазі ніякої властивості предмету, окрім доцільної форми визначення сил уявлення, зайнятих ним". А відтак, естетичне судження засновується виключно на відчутті взаємно оживляючих один одного здатності уявлення в його свободі і розуму з його законовідповідністю, відповідно, на почутті, яке примушує судити про предмет з точки зору доцільності уявлення, закладеного у сприянні вільної гри пізнавальних здатностей". Неважко помітити риси прекрасного аналогічні моральнісному: 1) прекрасне подобається безпосередньо; 2) воно подобається незалежно від будь-якого зацікавлення; 3) у прекрасному виявляється свобода сили уявлення, згідна з законовідповідністю розуму; 4) прекрасне і моральніспе носять характер

всезагальності. Внаслідок цієї аналогії помітно, що "прекрасне є символом моральнісно доброго". Епітети вживаються також зі сфери моральнісного: квіти ми називаємо "ніжними", "скромними"; будівлю - "величною". "Хто безпосередньо цікавиться красою природи, у того можна виявляти задатки доброго моральнісного складу духу". Погляди Канта досить штучно зближують суб'єктивну досконалість гри пізнавальних здатностей з об'єктивною і показують, якщо б його теорія знання надала право розроблювати метафізику, він дійшов би до більш глибинного вчення про красу.

Зовсім інший характер носять абсолютні цінності, наприклад, краса, істина, моральне добро, любов і т.д. Вони не тлінні й неподільні, користування ними не зменшує їх, навпаки, чим більша кількість особистостей сприймає, тим більше задоволення для тих, хто безкорисно любить їх, як дещо досконале, достойне існування, цінного самого в собі. Звичайно, для деяких людей ці цінності недоступні або ж зустріч з ними приводить до не благодійних наслідків, проте звідси не випливає аксіоми, що цінності не мають права вважатись абсолютними. Адже, сумні явища впливають не із сутності абсолютних цінностей, а з недосконалості тих, хто не вміє користуватися ними. Творити абсолютні цінності без домішки недосконалості чи лише сприймати їх у всій складності, можливо виключно для тієї людини, яка безкорисно любить їх за досконалість, а не заради корисності.

Складність полягає у визначенні первинної надсвітової абсолютної цінності. Абсолютною цінністю є цінність, сама у собі безумовно виправдана, відповідно, має характер добра у будь-якому відношенні і для кожного об'єкту. Вона не лише сама у собі є добром, а й наслідки, які випливають з неї, ніколи не утримують у собі зла. При такому баченні вищої цінності немає логічного визначення її, а відтак є вказівка на первинний початок і багатослівне перерахування наслідків, які випливають з нього для розуму і волі, що псиною мірою прилучаються до нього. У релігійному досвіді часткове прилучення чи Бога відкриває нам його як саме Добро, Красу, Істину, абсолютну повноту буття, що сама у собі має смисл, який виправдовує її, робить предметом схвалення, дає безумовну можливість на здійснення та перевагу над чим-небудь іншим. "Зберігаючи у собі образ Божий, людина завжди залишається здатною використати свободу своєї волі на досягнення тієї досконалості особистості, яка є подобою Бога", - говорив М.О.Лосський у праці "Цінність і буття". А відтак, кожна особистість є абсолютною цінністю і приховує у собі можливість таких досконалостей, які не бачені на землі. Спостерігаючи за учасниками різдвяного бенкету,

Достоевський подумки говорив їм: "Милі гості, присягаюсь, що кожен і кожна із вас розумніший Вольтера, чуттєвіший Руссо, незрівнянно спокусливіший Алквіада, Дон-Жуана, Лукреція, Джульєтт і Беатрічей...Горе ваше у тім, що ви самі не знаєте, наскільки ви прекрасні. Чи відомо, що навіть кожен з вас, якби тільки захотів зміг би ошчасливити усіх у цій залі і забрати з собою. І ця міць є у кожному із вас, але до того глибоко прихована, що уже давно здається неймовірною".

Християнський ідеал ставить людину безмірно високо і потребує від нього здійснення божественного добра в царстві Божім, де однодушність заснована не на мурашиній необхідності, а на вільній любові до абсолютних цінностей краси, істини і морального добра. Наскільки б людину не усипали привхідними благами, вічне бажання завжди заговорить на захист цього ідеалу, і тому людина у земних умовах ніколи не заспокоїться, завжди бунтуватиме проти того, що перешкоджає чи здається перешкодою досягненню ідеалу.

Між іншим, нерідко приходиться чути, що розмови про красу, абсолютні цінності несвоєчасні, скажу більше блюзнірство. Звичайно, люди поставлені за межі виживання, неспроможні думати ні про красу, ані про будь-яку духовність взагалі. Народ бідує, країна поділена і подавлена іноземцями, у ході іноземні гроші, на екрані - чужа мова. Чи доречно у цих умовах підіймати питання про красу, про естетичний ідеал, коли повсюди проливається кров і багато живуть за межами убогості? Згадка про святині, про цінності викликає гірку відразливу посмішку. Які святині, які цінності, яка краса..?

На протязі тривалого періоду прекрасне розглядалось тільки як красива ілюзія, як утеча від дійсності. І все ж людям властиво постійно прагнути до краси, до ідеалу, і там, де їх залишають традиційних релігійних святинь, вони звертаються до цінностей світської культури. Людство у минулому зазнало немало злодіянь, катастроф, епідемій, спустошуючих війн та бунтів, однак це не стало перешкодою його бажанню й руху до краси, добра, істини. Ніяка сила не в змозі витруїти і затоптати паростки прекрасного і добра, незважаючи на підштовхування до відмови від ідеалу, спроби перетворити людину у слухняний інструмент маніпуляції, зваблюючи її хвилиnnими вигодами. Не визнавати значення нашої духовної спадщини сьогодні неможливо, навпаки, завдання полягає у більш глибокому її засвоєнні та розвитку. Саме така наша історична мета, такий шлях надії на повернення до духовних цінностей, які є абсолютними, а відтак до ідеалу, важливою складовою частиною якого є краса.

Використана література:

1. Гілберт К.Е., Кун Г. Історія естетики. Вид. "Алетейя", Санкт-Петербург, 2000.
2. Гулига А.В. Естетика у світі аксіології. Вид. "Алетейя", Санкт-Петербург, 2000.
3. Достоевський Ф.М. Брати Карамазові. Вид. "Борисфен", Київ, 1994.
4. Лосський М.О. Світ як здійснення краси. Вид. "Прогрес-Традиція", Москва, 1998
5. Лосський М.О. Цінність і буття. Бог і Царство Боже як основа цінностей. Харків "ФОЛІО", Москва "АСТ", 2000.
6. Столовим Л.Н. Краса. Добро. Істина. Вид. "Республіка", Москва, 1994,
7. Соловйов В.С. Філософія мистецтва та літературна критика. Вид. "Мистецтво", 1.991. -